

סוגיה יג: גזרת מקח וממכר (3): מכירה במנין

*

רקע

כדי להשלים את דין גזרת מקח וממכר נדלג על הסוגיה בריש דף כט: ונלמד את המשנה העוסקת בדיני מנין בשבת וביום טוב.

מקורות

- א. כט: "מתני' הולך אדם אצל חנוני הרגיל אצלו... שלא יזכיר לו סכום מקח"
 ב. תוס' ד"ה שלא
 רי"ף טז. "ת"ר הולך אדם אצל רועה הרגיל אצלו... והרי יש לך בידי מאה"
 ר"ן ד"ה ת"ר הולך
 רא"ש סי' יז
 הגהת אשר"י סי' יד ד"ה ולא, "... שהכל רגילין בכך ביום טוב"
 אור זרוע ח"ב סי' שנח, "... מדת חסידות היה עושה" [מקור דינו של הגהת אשר"י באור זרוע, ומומלץ מאוד ללומדו]
 רמב"ם הל' שביתת יום טוב פ"ד הל' כג-כד
 ג. שו"ע סי' שכג סע' א-ד ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק יד, כ]

אור זרוע ח"ב סי' שנח

מתני' אומר אדם לחבירו מלא לי כלי זה אבל לא במידה ר' יהודה אומר אם היה כלי של מידה לא ימלאנה. מאי אבל לא במידה אר"י אמר שמואל אבל לא בכלי המיוחד שמודד ומוכר בו אבל אם היה כלי העומד למידה שכשישבר זה יבוא זה תחתיו אבל עדיין לא מדד בו ימלאנו ואתא ר' יהוד' למימר כלי העומד למידה נמי לא ימלאנו דמיחזי שפיר כמודד ומוכר רבא אמר מאי אבל לא במידה שלא יזכיר לו שם מידה ריבע' או לוג אלא כך יאמר לו סתם כלי זה מלא לי אבל אם היה כלי המיוחד למידה ימלאנו ואתא ר"י למימר אפי' כלי המיוחד למידה לא ימלאנו פסק רבי' אליעזר בר' נתן זצ"ל כשמואל ואליבא דר"י דרבנן דפליגי עליה היינו ר"מ ואוסר אפי' כלי העומד למידה ותו דחיישי' שמא יזכירו סכום מקח ויאמרו לו תן לנו בפשוט יין או היין וכתב שכך הנהיגו גדולי מגנצ"א לאיסור מפני ששולחין תינוקות שאין בקיאים בדברים הללו ומזכירין סכום מקח גדרו גדר ואפי' לרבא יש לחוש והמטילים אבן בתוך המידה עוברין משום גזל שמקטינים המידה וגוזלים את הרבי' ומטלטלים מוקצה ועליהם נאמר העמיקן שיחתו עכ"ל ומורי רבי' אב"י העזרי פסק כרבא דבתראה הוא ורבא גרסי' ולא רבה וכן בכל הספרים ומה שכתב רבי' זקינו דרבנן דפליגי עליה דר"י היינו ר"מ אין נראה בעינינו אחרי שר"מ לא הוזכר במשנה ואפי' לשמואל אינו אסור אא"כ מראה על הכלי מדקתני כלי זה ועלה קאי אבל לא במידה ודכוותה מפרשי' לה אליבא דרב. ומ"ש דחיישי' שמא יזכירו סכום מקח ויאמרו תן לנו בפשוט יין אומר מורי רבי' אב"י העזרי זצ"ל שזה מותר לומר דאין זה סכום מקח דסכום מקח היינו כמו סך הכל כך וכך כהה' דשילחי פירקין דת"ר הולך אדם אצל רועה הרגיל אצלו ואומר לו תן לי גדי אחד או טלה אחד אצל טבח הרגיל אצלו

ואומר תן לי כנף אחת או ירך אחת אצל פטם הרגיל אצלו ואומר לו תן לי תור אחד או גוזל אחד אצל נחתום הרגיל אצלו ואומר לו תן לי ככר אחד או גלוסק' אחת אצל חנווני הרגיל אצלו ואומר לו תן לי עשרים בצים חמשים אגוזין ועשרה אפרסקין ושני רימונים ואתרוג אחד ובלבד שלא יזכיר סכום מידה רשב"א אומר בלבד שלא יזכיר סכום מקח שפירש"י סכום מידה קב או קביים וסכום מקח פי' דמים ולא פי' מה דמים אם דמים שקונה בהן עתה לבד מדמים שהיה חייב לו מקודם לכן דאפי' זה אסור או דווקא כשזוקף אלו דמים על אלו דמים שהיה לו עליו כבר ואומר סך הכל כך וכך דווקא זה אסור אבל דמים שקונה בהם עכשיו מותר לומר בדבר שכבר ידוע שומתו ופסיקתו דעתה אינו פוסק על הדמים ובירושלמי גרסי' ובלבד שלא יזכיר סכום מקח רשב"א אומר ובלבד שלא יאמר לו סכום מניין וכן כתובה הגירס' באלפס וכ"כ רבי' יצחק אלפס זצ"ל סכום מקח פי' כגון שיש לו כסף עליו לא יאמר לו תן לי בכסף ויש לך עלי כסף אחד הרי לך בידי שני כספים וסכום מניין לא יאמר הרי לך נ' אגוזים תן לי נ' אחרים ויהיו לך בידי מאה וכן פר"ח זצ"ל וכ"כ בה"ג בהלכות יו"ט סכום מניין בדנקיט מיניה ע' אגוזין או אפרסקין ושקיל השתא שלשים ולא נימא ליה מלו לי ק' וסכום מקח כגון בדנקיט מיניה (ע' בה) [כמה] דנקיט והשתא בחד דנקיט לא נימא ליה מלו לי עד זוזא ואומר מורי רבי' אב"י העזרי' שזה הפירוש עיקר ולא כדברי המפרשים סכום הניתן על דבר זה שאין זה לשון והא דאמר' לעיל אין פוסק' דמים לבהמה לכתחילה ביו"ט דווקא בדבר שאין ידוע שיעור ממכרו ודייק נמי דקתני אין פוסקין לכתחילה והתניא הולך אדם אצל חנוני [הרגיל] אצלו וכו' אלא ודאי כשידועים דמי המקח מותר לומר תן לי עשרה או חמשים אגוזים וה"ה בפשוט או בב' פשיטם ובלבד שלא יזכור סכום המקח כדפרי' ורשב"א לא פליג את"ק אלא מפרש ובתוספת' נמי גרסי' סכום מניין והיא היא. ומ"ש המטילים אבן בתוך המידה עוברים משום גזל אומר מורי רבי' אב"י העזרי' דאין בזה משום גזל דכיון שידוע לבעלים שהכל רגילין בכך ביו"ט ותו דניתא להו לקונים דכי מתרמי להו לזבונ' ביו"ט דמחלי נמי לגבייהו ודכוותה אמרי' פ"ק דב"מ עשו את שאינו זוכה כזוכה עניים גופא ניתא להו וכו' וכן נמי אם אינו ממלא את הכלי או מוסיף עליו מותר כדאמר' עלה בירושלמי רב הונא אמר או חסר או יתר ומשום כך נהגו שמטילים טבעת במידה ביו"ט דבר שאינו מוקצה והא דמסיק בירושלמי ד' ליעזר אמר לזעירי בר חמא מלי לי הדין מנא ולמחר אנן מכילינן ליה מדת חסידות היה עושה.

הסבר הסוגיה

"הולך אדם... אצל חנוני הרגיל אצלו ואומר לו תן לי עשרים ביצים... ובלבד שלא יזכיר לו סכום מדה רבי שמעון בן אלעזר אומר ובלבד שלא יזכיר לו סכום מקח".
[ברייטא כט:]

משנתנו מתירה לקנות במנין. משקל ומידה מדרכי מקח וממכר, ולכן אסור להשתמש בהם בשבת וביום טוב, מניין אינו מדרכי מקח וממכר, שאדם רגיל למנות בתוך ביתו, ולכן אין איסור לקנות במנין.

הברייטא מביאה את דין המשנה ומוסיפה: "ובלבד שלא יזכיר לו סכום מדה רבי שמעון בן אלעזר אומר ובלבד שלא יזכיר לו סכום מקח". מפרש רש"י [ד"ה סכום מדה, סכום מקח] "סכום מדה – קב או קביים", "סכום מקח – דמים". לפי פירושו של רש"י הברייטא אינה מסייגת את דין המשנה, אלא מדגישה את הדינים הידועים לנו מהמשניות הקודמות, שאסור למכור במידה ובדמים.

פירושו של רש"י קשה שהרי הברייאא אינה מחדשת דבר. כמו כן קשה במה נחלקו ר' שמעון בן אלעזר ורבנן, והרי ידוע לנו מהמשניות הקודמות שגם מכירה במידה אסורה וגם פסיקת דמים אסורה. גם הלשונות "סכום מדה", "סכום מקח" קשים, היה מספיק לכתוב: "ובלבד שלא יזכיר דמים ומקח" ללא "סכום".

הר"ח גורס: "ובלבד שלא יזכיר סכום מנין". לגרסתו הברייאא מסייגת את דין המשנה. המשנה מתירה למכור במנין, והברייאא מסייגת שלמרות שמותר למכור במנין אסור לכלול את המנין הנוכחי עם מנין של חוב קודם, ולסכם את סך כל המצרכים שלקח עד היום, מפני שסיכום מנין מאפיין מקח וממכר. לפי גרסתו של הר"ח נראה לפרש, שרבנן ורבי שמעון בן אלעזר נחלקו בדין זה. רבנן אוסרים להזכיר סכום מנין, ורבי שמעון בן אלעזר מתיר להזכיר סכום מנין, אבל אוסר להזכיר סכום מקח.

גרסת הר"ח פתרה בעיה אחת, ולא פתרה בעיה שניה, שהמונח "סכום מקח" אינו ברור, שהרי אסור לפסוק דמים אף כשאינו מזכיר סכום מקח?

הר"ן [טז. באלפס ד"ה ת"ר] התקשה בדין זה והוא מפרש, שודאי שאסור להזכיר דמים, אבל רבי שמעון בן אלעזר מחדש שלא רק פסיקת דמים אסורה אלא גם סכום דמים. היתה הוה אמינא שיש איסור פסיקת דמים רק כשקובע את מחיר המקח הנוכחי, אבל מותר לאדם החייב לחנוני שקל, לומר לו: "תן לי אגוזים כך שאהיה חייב שני שקלים", מפני שאינו פוסק את דמי המקח הנוכחי, קא משמע לן רבי שמעון בן אלעזר שאף מקרה זה אסור.

הראב"ה [ח"ג סי' תשעא, מובא באור זרוע ח"ב סי' שנה ובהגהות אשר"י סי' יד] אינו מתקשה בדין זה, אלא לומדו כפשוטו, ומסיק ממנו מסקנה להלכה. הראב"ה מפרש שרק הזכרת סכום מקח אסורה, אבל הזכרת דמים ללא סכום מותרת. הראב"ה מקשה על עצמו מהמשנה [כח:]: האוסרת לשקול בשר בדינר, ומתיר שיש חילוק בין דבר ששיעור ממכרו ידוע לבין דבר שאין שיעור ממכרו ידוע. כשדמי המקח אינם ידועים אסור לומר: "תן לי בדינר בשר", אבל כשדמי המקח ידועים, ומציין את הכמות בעזרת דמים, מותר. הוא מחדש שהאיסור לקנות במידה הוא רק כשמדייק במידה אבל אם מוסיף או מחסיר מהמידה מותר.

מהרמב"ם משמע שהיתה לו גרסה אחרת בברייאא, ולפיה הקושיות מתבטלות. הרמב"ם [פ"ד הכ"ג] פוסק: "ומותר ליקח מן החנוני ביצים ואגוזים במנין וכן כל כיוצא בהן ובלבד שלא יזכור לו שם דמים ולא סכום מנין", אסור להזכיר "סכום מנין", ואסור להזכיר "שם דמים".

סיכום

חכמים גזרו שלמרות שמותר לקנות צורכי אוכל נפש ביום טוב אסור לקנות בדרך מקח וממכר. דרך מקח וממכר לקנות במשקל, מידה ומנין, ולכן דרכים אלו נידונות בסוגיותנו. שקילה נאסרה לרוב הראשונים בצורה גורפת, ואסור אפילו לשקול בתוך ביתו. הרשב"א מתיר לשקול בתוך ביתו.

במדידה נחלקו הראשונים. רוב הראשונים אוסרים מדידה בצורה גורפת, הראב"ה מתיר למדוד כשאינו מדייק במדידה.

מנין אינו מאפיין מקח, ואדם רגיל למנות אף בתוך ביתו, ולכן מכירה במנין מותרת. לפי רש"י אין הגבלה על מכירה במנין, לרוב הראשונים יש הגבלה שלא להזכיר סכום מנין, זאת אומרת שלא לצרף את הכמות שנקנתה במכירה זו עם הכמות שיש עליה חוב ממכירה קודמת.

המאפיין הבולט ביותר של מכירה הוא פסיקת דמים, ולכן לרוב הראשונים כל הזכרה של דמי המקח אסורה. הראב"ה מתיר להזכיר דמי מקח כשמקחו ידוע.

הלכה

השו"ע [סי' שכג סע' א, ד] פוסק כרוב הראשונים שאסור למכור במשקל ובמידה, אף כשאינו מדייק בהם. הוא אוסר הזכרת דמי המקח. הרמ"א פוסק כראב"ה שמותר למכור במידה כשאינו מדייק במידה, ומותר במקום שמקחו ידוע להזכיר דמי המקח. המשנה ברורה [סק"כ] פוסק שאין למחות ביד הנוהג כשיטת הרמ"א, "אבל ראוי ונכון מאוד להחמיר בדבר... ובפרט שיכול לעשות בהתר".